

Hrana kao glavni vid UNRRA-ine pomoći Jugoslaviji 1943—1948.*

VERA KRŽIŠNIK-BUKIĆ
Institut za istoriju u Banjaluci, SFRJ

S obzirom na značaj ishrane u ratnim okolnostima, velike antifašističke savezničke države još od 1941. godine preduzimaju određene koordinirane i sistematične napore u pogledu opskrbe hranom civilnog stanovništva porobljenih država, u pogledu pomoći antifašističkim nacionalnim pokretima otpora i u pogledu poslijeratne ukupne svjetske ekonomske obnove, posebno evropskih zemalja. Zbog svoje ekonomske moći i ipak specifičnog položaja u drugom svjetskom ratu, glavnu ulogu u davanju te pomoći imaju Sjedinjene Američke Države. Među jugoslovenskim istoričarima postoji visok stupanj saglasnosti o osnovnim motivima za njihovu orijentaciju na pružanje pomoći antifašističkim evropskim zemljama. Prvo, nakon Hitlerovih munjevitih uspjeha u osvajanju Evrope ratna je opasnost ipak zaprijetila i samom američkom kontinentu, te je u SAD nadvladana izolacionistička politička opcija po kojoj nije trebalo da se SAD miješaju u evropske stvari. Drugo, američka privreda nije mogla ostati nezainteresovana za rapidno opadanje kupovne moći na drugim kontinentima, jer samo stabilna ekonomska situacija u svijetu može pogodovati interesima njenog kapitala. Američka riješenost na ekonomsku pomoć drugima svakako je proizlazila i iz naglašenoga demokratskog raspoloženja američke javnosti, koja je u većini osuđivala fašističku agresiju i saosjećala sa stradanjima porobljenih naroda. Uza SAD su još u toku rata i zatim neposredno nakon njegovog završetka ekonomsku pomoć zemljama antifašističkog tabora pružale Velika Britanija, Kanada, Australija, Južnoafrička Unija. Pomenute su zemlje u okviru Ujedinjenih nacija planirale pružati (ili već pružale) tu pomoć još u toku rata u domenima: ishrani i poljoprivredi, u finansijama i monetarnoj oblasti, međunarodnom civilnom vazduhoplovstvu itd.¹ Godine 1943. osnovana je posebna organizacija Ujedinjenih nacija za pružanje pomoći u ratu

* Skraćena i redigirana verzija referata »Uloga UNRRA-e u poljoprivrednoj obnovi Jugoslavije 1943—1948« na jugoslovensko-američkom naučnom skupu »Jugoslovensko-američki odnosi 1944—1965« (Institut za savremenu istoriju i Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 19—21. IX 1988).

¹ Usporedi: S. Nešović, B. Petranović, Jugoslavija i Ujedinjeni narodi, 1941—1945, Narodna knjiga i Arhiv Jugoslavije, Beograd 1985.

nastradalim narodima — United Nations Relief and Rehabilitation Administration — UNRRA.² Utvrđeno je da je roba samo glavnog dobavljača i finansijera — Sjedinjenih Američkih Država učestvovala sa 73% u ukupnim isporukama UNRRA-e Jugoslaviji.

UNRRA (u daljem tekstu Unra) svakako je odigrala izuzetno značajnu »spoljnu« ulogu u jugoslovenskoj poslijeratnoj obnovi. Njena pomoć bila je svestrana, bukvalno »od igle do lokomotive« (lokomotive sa natpisom UNRRA). Dolazila je u godinama kad je to bilo najpotrebnije (1945—1948). Činjenica je da je u narodu još danas veoma upečatljivo sačuvano sjećanje na Unru, pa se uobičajava kazati kako je ona u poslijeratnim godinama »spasila Jugoslaviju od gladi«. Istoriografski bi bilo vjerovatno teško dokazati i iskaz nekadašnjeg upravnika regionalnog ureda Zavoda za vanredne nabavke (u daljem tekstu: Zavnab) za Bosnu i Hercegovinu Sime Tadića koji dobre četiri decenije kasnije odlučno tvrdi, misleći prije svega na hranu, da je 1945. i 1946. godine Unrina roba predstavljala 90% ukupnih roba u oblasti snabdijevanja stanovništva.³ I mada se možda čini ta ocjena malo pretjerana treba imati u vidu da je data za područje Bosne i Hercegovine, kao ipak najpostradalije područje Jugoslavije te je zato relativno najviše Unrine robe upravo tu raspodijeljeno. No, hrana je, i prema sačuvanoj arhivskoj građi, svakako zauzimala najznačajnije mjesto i najobimniji dio robnog asortimana koji je Unra isporučivala Jugoslaviji.⁴

² UNRRA je zvanično nastala u Vašingtonu 9. novembra 1943. osnivačkim sporazumom koji su potpisala 33 ujedinjena i 11 udruženih naroda. Potpisnica je bila i Jugoslavija. Vidjeti: Arhiv Jugoslavije (u daljem tekstu AJ), fond Savezne planske komisije (SPK), 41-62-107, Rezolucije prvog zasjedanja Savjeta o planu rada Unre. Jugoslovenska misija Unre počinje da se stvara, bar u planovima, na početku 1944. godine u Kairu. Planirano je da radi najprije u sklopu Anglo-American Military Relief Organization (Military Liaison). Jugoslovenska misija formirana u maju 1944. pod okriljem Balcan Mission i jedna njena prethodnica stiže u Bari, u Italiju, u septembru 1944. Operacije pomoći počele su se ostvarivati u februaru 1945. sa nekoliko Unrinih službenika u sklopu Military Liaison. Zvanična Unrina misija otvorila je svoj ured u Beogradu 6. aprila 1945. preuzevši odgovornost od Savezničke vojne misije. Uporediti AJ, f. ZAVNAB, k. 48, The Financial Report of the UNRRA for the Entire Period of Operation 9. November 1943 to 31. March 1949. Washington, March, 1949, 82.

³ Sjećanje Sime Tadića, rukovodioca ureda Zavnaba za Bosnu i Hercegovinu 1945—1946, od 1947. pomoćnika ministra za trgovinu i snabdijevanje BiH; u arhivi autora.

⁴ Upor., prije svega, arhivski fond Zavoda za vanredne nabavke u Arhivu Jugoslavije (606 arhivskih kutija fonda), institucije koja je 1945. godine i osnovana radi »porudžbina, prihvata, otpreme i raspodjele« Unrine robe, zatim, na desetine i desetine arhivskih kutija fonda Savezne planske komisije, fonda Privrednog saveta, fonda Trgovinskog izaslanstva pri ambasadi FNRJ u Vašingtonu, fonda Save Kosanovića i, naravno, fondove Minist. trg. i snabdijevanja. Uz tu građu u Arhivu Jugoslavije trebalo bi prostudirati i onu o Unri sačuvanu u drugim saveznim arhivima, prije svega, u Saveznom sekretarijatu inostranih poslova i Vojnoistorijskom institutu. Koristeći se znatnim dijelom te građe, još prije gotovo tri decenije i nastao je do sada jedini obuhvatni istoriografski rad »Pomoć Unre Jugoslaviji« Branka Petranovića. Za razumijevanje značaja i uloge Unrine hrane na »terenu« bilo bi, naravno, neophodno ispitati i sačuvanu a nesredenu i glomaznu arhivsku građu federalnih jedinica i onu regionalnog karaktera. Ne treba posebno naglašavati da bi uz to trebalo konsultovati originalnu arhivsku građu Unrinog porijekla, čiji se samo dio nalazi u Jugoslavenskim arhivima, i, naravno, dokumenta zemalja, dobavljača Unrine hrane.

I

Pitanje svjetske produkcije, raspodjele i potrošnje hrane (i s njom povezane poljoprivrede) u poslijeratnom periodu Ujedinjeni narodi postavljali su kao akutno pitanje čovječanstva još na sredini rata. Na posebnoj u tu svrhu sazvanoj konferenciji u Hot Springsu (SAD) u proljeće 1943. utvrđeni su neki opšti principi u pogledu međunarodnog i nacionalnog obezbjeđivanja stanovništva hranom. Dogovoreno je da narodi zastupljeni na konferenciji obrate naročitu pažnju solidarnom obezbjeđivanju hranom ljudi i zemalja s najvećim potrebama i preporučeno da na konferenciji zastupljene vlade međusobno sarađuju u podizanju nivoa ishrane. Na nacionalnom planu konferencija je pozvala sve vlade pojedinih zemalja ponaosob da se založe za proširenje i poboljšanje svojih programa za snabdijevanje hranom općenito a posebno za određene kategorije stanovništva. Dat je niz konkretnih inicijativa za proširenje i poboljšanje u oblasti poljoprivredne proizvodnje, agrarnog kreditiranja, zadrugarstva, informisanosti, prosvjeti itd. Odlučeno je da se do 15. jula 1943. u Vašingtonu obrazuje Privremena komisija sa zadatkom da sprovodi preporuke te konferencije. SAD su pozvane da preduzmu sve mjere za osnivanje te komisije za koju je predviđeno da kasnije postane stalna.⁵

Mada je konferencija Ujedinjenih naroda za hranu i poljoprivredu u Hot Springsu bila najznačajniji međunarodni skup s tom tematikom u toku rata, činjenica je da je ona imala ipak načelni i uopštenji karakter. Od neposrednijeg značaja za evropske zemlje zahvaćene ratom moglo je biti zato djelovanje Međusavezničkog komiteta za poslijeratnu pomoć Evropi, osnovanog u Londonu još u septembru 1941 godine.⁶ Preko kraljevske londonske vlade članica tog Komiteta bila je i Jugoslavija.

Komiteta se u svom gotovo dvogodišnjem postojanju (septembar 1941 — juni 1943) bavio planiranjem snabdijevanja i izračunavanjem količina raznih roba i proizvodnih sredstava te drugih materijala vezanih i za poljoprivrednu proizvodnju evropskih zemalja nakon rata. Ovdje se želi istaći da se na prvom mjestu toga trebovanja nalazila upravo hrana. U pogledu snabdijevanja predviđena su tri različita perioda. U tzv. vojničkom periodu, koji počinje ulaskom savezničke vojske u dotičnu evropsku zemlju i kada još nisu uspostavljene civilne vlasti za poslijeratnu pomoć, snabdijevanje vrše vojničke vlasti. Drugi je tzv. »emergency period« ili period nužde koji je smatran kao prelazni između potpuno vojničke i potpuno civilne aktivnosti u pružanju pomoći. Predviđeno je da takva mješovita aktivnost traje zavisno od stanja vojnih operacija i od odluke vojne komande neko kraće vrijeme u kojem bi se civilno stanovništvo snabdijelo najnužnijim potrebštinama za život. Planiralo se da u tom

⁵ AJ, SPK, 41-62-107, Konferencija Ujedinjenih naroda za hranu i poljoprivredu u Hot Springsu, Virginia, USA, 18. V — 3. VI 1943. Kasnije je formirana, očitno na osnovu zaključaka te Konferencije, posebna organizacija za hranu i poljoprivredu pri Ujedinjenim nacijama — FAO.

⁶ AJ, 41-62-107. Taj komitet, očitno jedan od produkata avgustovske »Atlantske izjave« Čerčila i Ruzvelta, osnovan je 24. septembra 1941. godine. U jednom drugom dokumentu iz 1943, AJ, isto, govori se o Međusavezničkom odboru za poslijeratne potrebe ali riječ je o istom organu.

periodu prehrana po osobi treba da bude 2000 kalorija dnevno. Nakon što bi se izračunale količine hrane po osnovu poslijeratne poljoprivredne proizvodnje svake zemlje, potrebna razlika namirila bi se iz savezničkog fonda. Po toj računici Jugoslavija bi trebalo da dobije svakog mjeseca ove količine osnovnih živežnih namirnica (u tonama): 125.000 žita, 2500 masti, 2000 mesa, 3300 šećera, 700 sira, 2000 mlijeka.⁷ Također su predviđene i izvjesne količine soli, kafe i čaja. Ako se uzme u obzir da je Komitet planirao da Jugoslavija može, uz opskrbu od 2000 kalorija po osobi dnevno, iz sopstvenih sredstava podmiriti pet miliona ljudi, to je značilo da bi u tom prelaznom periodu Komitet preuzeo na sebe obavezu da brine za ishranu oko 2/3 jugoslovenskog stanovništva.

Kao treće razdoblje redovnog savezničkog slanja i podjele poslijeratne pomoći Jugoslaviji predviđeno je ono koje počinje u trenutku kad prestanu neprijateljstva ili kad vojna komanda odluči da će se aktivnosti oko pomoći potpuno prenijeti sa vojnih na civilne vlasti. To razdoblje podijeljeno je na tri šestomjesečna perioda a ukupna briga za snabdijevanje prelazi u nadležnost Unre. Već u julu 1943. godine izračunata je pomoć Unre Jugoslaviji u sklopu prve šestomjesečne tranše. Od ukupno 1,419.000 tona razne prioritetne robe 809.000 otpadalo je na hranu. U strukturi hrane kudikamo najveću stavku (blizu 500.000 tona) činile su žitarice, zatim mlijeko i meso. S obzirom na to da je bilo predviđeno da se od 1,419.000 tona ukupnih isporuka uveze 1,181.000 tona iz prekomorskih zemalja a ostatak iz Evrope, znači da je i planirana hrana bila uglavnom vanevropskog porijekla.⁸

Taj generalni plan za obnovu poslijeratne Evrope, koji je sačinio Međusaveznički komitet, nije usvojen kao osnova za planiranu veliku međusavezničku konferenciju o tim pitanjima (koja će se održati potkraj godine u Atlantik Sitiju kao prvo zasjedanje Savjeta Unre), jer pri njegovoj izradi nije sudjelovao Sovjetski Savez, na čiji je zahtjev taj plan i odbačen, a državama antifašističke koalicije naloženo je da ponovo preispitaju i pripreme spisak svojih potreba. Međutim, bez obzira na takvu odluku (ogranak buduće Unre za Balkan u Kairu), SAD su, kao glavni svjetski faktor u pružanju pomoći, još 1943. bazirale svoje planove, bar kad je Jugoslavija u pitanju, na brojkama koje su bili za Međusaveznički komitet pripremili predstavnici jugoslovenske kraljevske vlade, znači u pogledu ishrane (kao i ostalih vrsta pomoći) brojke od kojih smo neke osnovne već naveli. Samostalno projektovanje pomoći SAD Jugoslaviji do duboko u 1944. godinu (već nakon stvaranja Unre potkraj 1943) bilo je posljedica odsustva novih programa potreba koje je trebalo da izradi a nije izradila kraljevska jugoslovenska vlada u izbjeglištvu. Ona to nije činila iz više razloga. Prvo, nije znala, jer nije mogla imati pouzdan uvid u nove brzo mijenjajuće se okolnosti. Drugo, sve su više i na međunarodnom planu rasli problemi njenog legitimiteta u odnosu na novi poredak u zemlji koji se stvarao. Treće, ona je, pogotovo poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a, sve više gubila politička uporišta u samoj Jugoslaviji.

⁷ A.J, 41-62-107, Kratak pregled rada i zaključaka Međusavezničkog komiteta za poslijeratnu pomoć Evropi.

⁸ Isto.

Problematika stvarne »smjene« vlasti u Jugoslaviji još u toku trajanja drugoga svjetskog rata nedvojbeno je otežavala i usporavala i planiranje i kasnije pritjecanje savezničke pomoći u hrani (i drugim robama). Činjenica je da je ta problematika kulminirala upravo u vrijeme kada je i stvarana Unra. Osnivački akt o Unri potpisao je u ime Jugoslavije u decembru 1943. predstavnik kraljevske vlade, mada je u zemlji AVNOJ već proglašen kao jedini legitimni zastupnik Jugoslavije.⁹ Sreća je bila, međutim, što u osnovi ekonomski interesi AVNOJ-a (NKOJ-a) nisu odudarali od onih opštih ekonomskih ciljeva koje je zastupala i kraljevska vlada, a prvo zasjedanje Savjeta Unre u Atlanti Sitiju bilo je ionako prije svega generalnog karaktera. Štaviše, kad je u pitanju saveznička pomoć Jugoslaviji još ratne 1943, 1944. i na početku 1945. godine (Crveni krst, Lend Liz, AML),¹⁰ sigurno je da su aktivnosti jugoslovenske vlade u izbjeglištvu i njenih opunomoćstava imale, bar načelno uzevši, pozitivnog udjela u savezničkom odobravanju isporuka. Naime, ta jugoslovenska vlada imala je u sastavu još 1941. godine Ministarstvo za obnovu i ishranu a osnovala je i Komitet za obnovu i ishranu koji su sačinjavali visoki bančni i privredni funkcioneri bivše Kraljevine, a od kojih je jedan, dr Rudolf Bičanić, viceguverner bivše Narodne banke, igrao 1945. godine, kao predstavnik već nove avnojske države, i najzapaženiju ulogu u pregovorima sa Unrom. Osim londonskog Komiteta za obnovu i ishranu koji je još potkraj 1941. godine saradivao sa Medusavezničkim londonskim odborom (Rosovim odborom, imenovanom po Frederiku Rosu — njegovom predsjedniku) i planirao jugoslovenske poslijeratne potrebe, sličan organ, Odbor za obnovu zemlje, kraljevska je vlada osnovala i u SAD 1942. godine, pošto su se, razumljivo, glavni izvori pomoći i očekivali u Americi. Tim planovima je išla naruku i brojna jugoslovenska emigracija u Americi koja je sama izražavala spremnost za pomoć domovini.¹¹ Činjenica je, međutim, da jugoslovenska vlada i njeni organi u izbjeglištvu nisu, lišeni potrebnih stvarnih pokazatelja, uspjeli ni u 1944. godini da izrade zadovoljavajuće programe na osnovu kojih bi Unra mogla stvarno i da postupi u pružanju pomoći. Prema 1944. godine nastalom izvještaju jednog člana jugoslovenske delegacije, na Prvom zasjedanju Savjeta Unre (novembar 1943) i pored obaveze svih vlada da na Drugom zasjedanju Savjeta (predviđenom za početak juna 1944) podnesu svoje detaljne planove za obnovu, »naša« vlada u Kairu nije uopšte počela sa izradom bilo kakvog plana o tome.¹²

⁹ Osnivački je sporazum u ime Kraljevine Jugoslavije 9. novembra 1943. u Vašingtonu potpisao kraljevski ambasador u SAD Konstantin Fotić koji je kao stalni predstavnik pri Unri i predvodio jugoslavensku delegaciju na Prvom zasjedanju Savjeta Unre, S. Nešović, B. Petranović, n. dj. 264.

¹⁰ Allied Military Liaison (AML) ili skraćeno ML, po svojoj namjeni, u suštini je bila Unri slična međunarodna ali vojna organizacija s djelovanjem tek nekoliko mjeseci u Jugoslaviji u prvoj polovini 1945. i u odnosu na Unru sa neuporedivo manjim efektima isporuka poslani robe. Procijenjeno je da je ukupna pomoć AML (ML) bila oko 10 mil. dolara. Uz AML u funkciji »spoljne« pomoći Jugoslaviji figurirao je i međunarodni Crveni krst, i sa njim povezana ustanova tzv. Lend Liza, no ostaje otvoreno pitanje je li eventualno i koliko njihova pomoć i ostvarivana.

¹¹ Upor. i S. Nešović, B. Petranović, n. dj., 360—361.

¹² AJ, 41-62-107.

I pored nekih konkretnih planova još iz 1943. o savezničkoj pomoći u hrani (Crveni krst »našim pasivnim krajevima«) koji su, zbog konfuznih političkih i ratnih prilika te godine, najvjerojatnije ostali na nivou projekata,¹³ realna pomoć počinje preko Savezničke vojne veze (ML) pristizati u Jugoslaviju praktično tek od početka 1945. Jer, godina 1944. bila je godina intenzivnih diplomatskih previranja, godina borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije koji cilj je slijedio NKOJ, čineći znatne političke ustupke jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi, a pod pritiskom zapadnih saveznika na čiju i ekonomsku pomoć je, međutim, on i te kako reflektirao. U julu 1944. zapadni se saveznici obraćaju upitnicima o jugoslavenskim potrebama nakon rata i organima NOVJ.¹⁴ Mada su na sredini 1944. godine, pokušavajući spriječiti političke promjene u Jugoslaviji, zapadni saveznici vršili razne pritiske na NKOJ, ipak je, u skladu sa već započetim pregovorima između kraljevske vlade i NKOJ-a, tada došlo do promjene stalnog predstavnika Jugoslavije pri Unri. Umjesto Fotića imenovan je dr Rudolf Bičanić koji je, zastupajući interese već nove jugoslovenske države, učestvovao na Drugom zasjedanju Savjeta Unre u Montralu u septembru 1944. Na međunarodnom planu to je bio inače jedan od prvih znakova ispoljavanja kompromisnih rješenja u politici koja sadrži unutrašnji naboj već novog poretka ali je zbog državnopravnog kontinuiteta, naravno ne prije svega formalno, zaodjenuta još starim kraljevskim ogrtačem. Pri tome su se zapadni saveznici, kraljeve pristalice i stare jugoslovenske vladajuće snage tada još čvrsto nadali i unutrašnjem političkom preokretu u zemlji, dok je NKOJ, siguran u svoju faktičku snagu, vjerovao u privremenost svih kompromisnih rješenja.

Posljedica toga političkog »paralelizma« koji se ogledao i kroz Unru (neekspeditivnost u podnošenju spiskova potreba od još postojećeg Komiteta za obnovu zemlje) bila je odluka Centralnog odbora Unre da u takvoj situaciji ovlasti AML da on preuzme isporuku roba Jugoslaviji.¹⁵ Međutim, ta odluka, kojoj je prethodio ponovni zahtjev NKOJ-a za ubrzavanja pomoći, imala je zapravo podlogu još u zaključcima Međusavezničkog komiteta iz 1943. godine po kojima je, još u ratnim okolnostima, a takve su bile u Jugoslaviji do maja 1945, i bila predviđena saveznička vojna pomoć civilnom stanovništvu.¹⁶

Međutim, pregovori između AML i NKOJ-a otegli su se mjesecima te su zato, i to još na neke spoljne pritiske, prije zaključenja ugovora stigla u Jugoslaviju u decembru 1944. samo dva mala broda (»Hildur« i »Orient«) sa hranom koja je raspodijeljena u Dalmaciji. Problemi u pregovorima proizlazili su prije svega iz odredaba tzv. Kairskog sporazuma,

¹³ Upor., npr., pismo Grge Anđelinovića Iliji Jukiću, pomoćniku ministra spoljnih poslova, o akciji za pomoć u hrani stanovništvu okupiranih područja Jugoslavije, od 11. marta 1943. S. Nešović, B. Petranović, n. dj., 359—360.

¹⁴ AJ, 41-62-107, Dopis Zastupstva NOVJ (III odsjek) NKOJ-u, br. 182 od 12. jula 1944. kojim taj organ izvještava o posjeti engleskog oficira iz AML u vezi sa pomoći koju bi najprije pružao AML — zatim Unra.

¹⁵ B. Petranović, Pomoć Unre Jugoslaviji, *Istorija XX veka*, Zbornik radova, II, Institut društvenih nauka Odeljenje za istorijske nauke, Beograd 1961, 177—178.

¹⁶ AJ, 41-62-107.

postignutog između AML i Unre u aprilu 1944. godine, po kojima je trebalo da uz uvezenu robu uđe u Jugoslaviju velik broj savezničkih oficira i vojnika i da se važnije jugoslovenske luke stave pod kontrolu zapadnih saveznika.¹⁷ Takav razvoj zbivanja naravno bi odgovarao emigrantskoj vladi koja se mogla, oslanjajući i na realizaciju toga sporazuma, nadati vraćanju svojih starih pozicija u zemlji. Shvatajući opasnost od potencijalnih penetriranja saveznika i preko njih starih domaćih snaga u Jugoslaviju, NKOJ se potkraj septembra 1944. uopšte i odrekao Unrine pomoći po tu cijenu, pošto je prethodno Unra odbila da njenu pomoć u Jugoslaviji dijele organi narodne vlasti.¹⁸ Činjenica je, svakako, da ni Unri nije bilo lako postupati jer je u Jugoslaviji zbilja bilo elemenata građanskog rata i pogotovo jer je bilo o zbivanjima u Jugoslaviji mnogo protivrječnih vijesti i, naravno, jer je bila sklonija slušati i prihvatati informacije iz krugova bliskih jugoslovenskoj kraljevskoj vladi, čije su vraćanje u zemlju zapadni saveznici svim snagama podržavali. Zbog toga je Unra pitanje snabdijevanja jugoslovenskoga civilnog stanovništva preputila u prvo vrijeme (»od momenta kada se poslije oslobođenja jugoslovenske teritorije za to ukaže mogućnost pa do 15. aprila 1945. godine«) Savezničkoj vojnoj vezi (AML), da bi se od 15. aprila dalje, prema martovskom sporazumu između vlade Demokratske Federativne Jugoslavije i Unre, kao isporučilac robe javljala Unra sama.¹⁹ U periodu AML ili u tzv. »intervalu vojničke odgovornosti« (od sredine februara do kraja aprila) u Jugoslaviju je prispjelo brodovima ukupno oko 50.000 tona razne robe.²⁰ Beogradska »Politika« navela je u julu 1945. podatak da je do kraja juna preko AML dobiveno 120.000 tona, a da je bilo u toj kvoti najviše hrane govori ne samo poznavanje tadašnje situacije u zemlji već informacija, također iz lista »Politika« od 15. marta 1945, da je do 7. marta prikupljeno »samo« 10.000 tona robe od toga 7000 hrane, što je svakako bilo daleko od potreba, pa je isporukama dijelom namireno samo priobalno dalmatinsko stanovništvo.²¹

II

I u tzv. periodu Unre prva i najveća stavka u svim narudžbeničkim planovima, finansijskim pregledima i drugim aktima iz prepiske između ZAVNABA i Misije Unre za Jugoslaviju bila je također hrana i naj-

¹⁷ B. Petranović, n. dj., 179.

¹⁸ Saopštenje NKOJ-a preko radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« o odricanju od pomoći Administracije Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu od 29. septembra 1944. godine u: S. Nešović, B. Petranović, n. dj., 389.

¹⁹ AJ, f. Zav nab, k. 277, Sporazum Vrhovnog komandanta NOV-a, Maršala Tita i Savezničke vrhovne komande za Sredozemlje potpisan je 19. januara 1945. Sporazum između Vlade DFJ i Unre potpisan je 24. marta 1945. O proceduri donošenja tog Sporazuma vidjeti zapisnike sa pet sastanaka održanih u nekoliko dana pred samo potpisivanje između delegacije Unre i predstavnika jugoslovenske vlade, AJ, f. Zav nab, k. 47.

²⁰ AJ, f. Zav nab, Završni izvještaj Zav naba, pov. br. 321 od 24. decembra 1948.

²¹ B. Petranović, n. dj., 182

nužnije životne potrepštine. Jugoslovenska misija Unre po upustvima centrale u Vašingtonu zatražila je od Zavnaba prijedloge uvoznog programa artikala za prvo i drugo šestomjesečje koja su slijedila tzv. »intervalu vojničke odgovornosti«, tj. periodu AML. Unra je zatražila bar šest mjeseci vremena za isporuke tražene robe i samo je u iznimnim slučajevima hitnih trebovanja taj rok mogao biti tri mjeseca.²² No, nisu bili u pitanju puki spiskovi trebovanja već je uz to Unra zahtijevala odgovore na mnoštvo detaljnih pitanja u cilju da, nakon studioznog pretresa situacije u svojim nadležnim centralnim službama, za Jugoslaviju nabavi i isporuči najpotrebniju i odgovarajuću robu.

Taj sistematičan pristup Unre problematici iz oblasti ishrane i poljoprivrede (koje se zbog svoje bliskosti i inače često tretiraju organski nerazdvojno ili bar zajedno), odnosno njena zaista temeljita briga u tom pogledu, proizlazi, na primjer, iz jedne skice spiska pitanja jugoslovenskoj vladi, nastale još prije kraja rata. Da bi se dobila obavještenja o sistemu raspodjele u oslobođenim su krajevima postavljena ova pitanja: ukoliko ima viškova, kako se prikupljaju od seljaka i koje se organizacije staraju o tome; kakvi su metodi plaćanja i šta je sredstvo razmjene; je li razmjena dobra za dobro (proizvoda za proizvod) rasprostranjena; koja se dobra odnosno proizvodi tako najviše razmjenjuju; kako funkcionije takva razmjena; koje pokrajine, ukoliko ih ima, daju viškove hrane; koje se organizacije bave raspodjelom hrane; kako se upravlja raspodjelom; kakav je lični sastav mjesnih ishrambenih odbora (kakve su osobe tu zaposlene); koliko se iskorišćuju zadruge za raspodjelu proizvoda; traže se obavještenja o racionisanju dobara i kontroli cijena sa iscrpnim opisom administracije, uključujući primjerke kuponskih knjižica; kako je obavljeno racioniranje a kako kontrola cijena; koje su kreditne ustanove i kako je uopšte organizovan kredit. Za stvaranje Unrine slike o mogućnosti saobraćaja trebalo je odgovoriti na ova pitanja: koje željezničke pruge treba hitno popraviti; kakav je materijal potreban radi uspostave najvažnijih pruga; koliko je lokomotiva potrebno i kakvog tipa; koliko će biti potrebno vagona radi raspodjele Unrinih isporuka (u slučaju slanja 100.000 tona mjesečno); kakve će radionice biti potrebne za obnovu voznog parka; kakve su sprave i materijal potrebni za opravku malih obalnih brodova; koliko su mostovi i putevi porušeni; koje sprave i kakav materijal potrebni su za opravku puteva da bi se uspostavio normalni saobraćaj. I napokon, iz odgovora na pitanja o stanju poljoprivredne proizvodnje Unra je željela ustanoviti kako može najefikasnije pomoći u datoj situaciji. Pitanja su glasila: kakvo je današnje stanje živog inventara u poređenju s predratnim; koji dio obradive zemlje moći će da se obrađuje teglećom stokom koja će se zateći poslije oslobođenja; kakve poljoprivredne sprave i kakav će pribor biti potrebni za obavljanje prve sjetve; kakvo će tehničko osoblje (mehaničari, kovači itd.) biti potrebno za opravku poljoprivrednog inventara; u kojim se određenim predjelima može najefikasnije upotrebiti poljoprivredna mašina; kako će se upravljati uvezenim poljoprivrednim spravama i materijalom (pomoću zadruga, državnih dobara ili inokosnih seljaka); postoje li ma kakvi

²² AJ, f. Zavnab, k. 47 bb, Principi distribucije.

nedovršeni projekti isušivanja i šta će biti potrebno da se poveća potencijalni izbor hrane; koji će postojeći uređaji za navodnjavanje i odvodnjavanje iziskivati opravku i kakve sprave i materijal će biti u tu svrhu potrebni; kakvo će mjesno gorivo biti na raspolaganju za pogon poljoprivrednih mašina.²³

Sve tri grupe pitanja očito ukazuju na onu osnovnu funkciju Unre u prvim poratnim godinama, funkciju koja uostalom proizlazi iz samog naziva te organizacije Ujedinjenih naroda: United nations relief and rehabilitation administration. Riječ relief iz toga imena obično prevodimo kao pomoć, mada u bukvalnom smislu znači olakšanje, a u konkretnom se slučaju misli na olakšanje sopstvenim naporima zemalja kojima se, dakle, nudi »pripomoć« sa strane. Riječ rehabilitation (ozdravljenje) prevodi se kao obnova ili vraćanje na staro stanje, predviđeno kao »zdravo« prije rata. Imajući, dakle, u vidu osnovne funkcije Unre, posve je logično da ona na osnovu brojnih svojih dopisa jugoslovenskim vlastima traži razne pokazatelje, pa tako i u vezi sa ishranom i agrarom u prijeratnoj Jugoslaviji.²⁴

Uloga Unre u pogledu slanja hrane (i u pogledu poljoprivredne obnove uopšte) može se posmatrati iz ugla vrste i količine, zatim tempa isporuka roba, iz ugla stručne kadrovske pomoći, iz ugla načina distribucije i plaćanja Unrine robe.

U pogledu ishrane slana je, uglavnom, roba koja se i tradicionalno trošila u jugoslaviji. Zanimljivo je da se Unra još na sredini 1944. godine općenito opredijelila za nabavku prvenstveno onih vrsta hrane kao što su žitarice, mast, meso i mliječni proizvodi koje, po ocjeni A. Cairusa, šefa Odsjeka za hranu u Unri, vole svi narodi »kad ih spremaju na svoj način«, a najavljeno je da će se izbjegavati konzervirana i sušena hrana.²⁵ Bilo bi gotovo nemoguće navesti sve vrste hrane koju je Unra slala Jugoslaviji. U strukturi Unrine hrane upadljivo su prevladavale žitarice, odnosno brašno, dok ostale vrste prehrambenih proizvoda, osim onih osnovnih, variraju od jednog do drugog spiska trebovanja ili pregleda poslane robe. Unrina se hrana dijelila preko federalnih jedinica pa su se, vjerovatno, i tu ispoljavale određene razlike. Prema izvještaju o raspodjeli Unrine hrane za četvrto tromjesečje u 14 okružnih stovarišta Bosne i Hercegovine, na primjer, stanovništvu su izdavani: žitarice, brašno, varivo, mast, ulje, margarin, mesne i riblje konzerve, braveće meso, šunka, slana riba, bakalar, šećer, so, mlijeko tekuće i u prahu, sir, kafa u zrnu i mljevena, kakao, makaroni, biskvit, čokolada i bomboni. Uz hranu dijeljen je sapun, sjeme soje i sijerka. Čak 55 miliona kilograma bilo je žitarica i 14 miliona kg brašna, 4 miliona kilograma variva i 3 miliona kg šećera, još masnoća, mesnih konzervi i sapuna za pranje više od 1 milion kg, dok su svi ostali artikli podijeljeni u znatno manjim ko-

²³ AJ, 41-62-107.

²⁴ AJ, 41-62-107, Statistički podaci za poljoprivredu iz 1937. bb.

²⁵ AJ, 41-62-107, Bilten br. 1 od 1. juna 1944. Unra stvara zalihe hrane. Već u maju 1944. pravljene su planovi za izgradnju magacina iz kojih je trebalo da se dijeli hrana za zadovoljavanje potreba oslobođenih evropskih područja.

ličinama.²⁶ Isti izvor govori nam i o velikim količinama tekstila i obuće koji su, također, tada podijeljeni stanovništvu Bosne i Hercegovine.

U projektu trebovanja Zavnaba za 1946. godinu zatraženi su ovi artikli ishrane: pšenica i brašno, pirinač, mahunjače, meso i riba u kutijama, sušena jaja, mlijeko kondenzovano, ispareno i u prahu, mlijeko za djecu, tvrdi sir, mast, loj, ulje za jelo, šećer, kafa, kakao u prahu, čaj, so za jelo, riblje ulje, mljevena soja i soja u zrnu, hrana za doručak, sušeni krompir. Uz hranu trebovan je i sapun. U strukturi zatražene hrane 534.000 metričke tone otpadalo je na pšenicu i brašno, 139.000 na meso u kutijama, a relativno veće stavke bile su još mast (80.650), so za jelo (81.498), mlijeko (73.800 tona). Ukupan količinski iznos hrane za cijelu 1946. godinu predviđen je brojkom od 1,227.496 metričkih tona.²⁷

Na početku 1946. ispoljile su se, međutim, na međunarodnom planu teškoće u pogledu snabdijevanja žitom. Naime, sušna 1945. godina (sušna inače i u Jugoslaviji), a na nesreću sušna je bila i naredna, 1946, natjerala je Unru da od svojih država članica — korisnika Unrinih fondova, zatraži povećane restrikcije u potrošnji hrane. Najviše zato Komitet Unre za Evropu i sazvaio je konferenciju ministara za ishranu i poljoprivredu u Londonu za 3. april 1946. godine. Za potrebe toga skupa jugoslovenska Misija Unre zatražila je 19. marta od Zavnaba odgovore na 8 grupa pitanja u vezi sa jugoslovenskim potrebama u žitaricama.²⁸ Prema podacima koje je Zavnabu uputilo Ministarstvo trgovine i snabdijevanja 25. marta, situacija je bila ovakva. Zvanično utvrđena količina žitnih viškova iz domaćih izvora u periodu od 1. jula 1945. do 28. februara 1946. bila je 303.000 tona. Rezerve od Unre uvezenog žita na prvi mart 1946. bile su 99.500 tona, a rezerve od domaćeg otkupa žitarica 45.000 tona. U istom periodu u Jugoslaviju je uvezeno žitarica (osim stočne hrane) i brašna 476.311 tona. Prema već izvršenom trebovanju Jugoslavija je u drugom tromjesečju 1946. od Unre očekivala isporuke 276.000 tona pšenice i brašna. Po proračunu Ministarstva, žitom i brašnom trebalo je snabdjeti 8,500.000 stanovnika, od kojih je u tzv. pasivnim krajevima živjelo 5,000.000 stanovnika primajući po glavi 450 grama žitarica dnevno, dok je 3,500.000 gradskog stanovništva primalo dnevne obroke od po 300 do 600 grama brašna dnevno (zavisno od kategorije prema težini rada). Mjesečna potrošnja za seosko stanovništvo izračunana je na 67.500 tona, za gradsko 52.500 tona, dok su ukupne potrebe jugoslovenskog stanovništva za žitom u drugom tromjesečju bile 480.000 tona. Predviđeno je da u tom iznosu domaći izvori (otkup žita) i zalihe učestvuju sa 204.500 tona, a uvozom bi se pokrile potrebe za još 275.500 tona.²⁹

Indikativno je da su iskazane potrebe za drugo tromjesečje 1946. srazmjerno prilično veće od uvezenog žita u prethodnom periodu. Ministarstvo je pravdalo više cifre povećanim brojem gradskog stanovništva i

²⁶ A.J, f. Zavnab, k. 59, Rekapitulacija za Bosnu i Hercegovinu za IV tromjesečje 1945. godine po odborima i okruzima.

²⁷ A.J, 41-62-106.

²⁸ A.J, f. Zavnab k. 61, br. dopisa 1215 od 19. marta 1946. i priloženi upitnik od 16. marta 1946.

²⁹ Isto.

povećanim brojem seoskog koje je trebalo da se snabdijeva zbog iscrpljenosti sopstvenih rezervi. No, Ministarstvo u svom izvještaju napominje da je, shodno najavi smanjenih mogućnosti uvoza žita, ipak već i u pomenute planove uračunalo i smanjenje sledovanja. Jer, prema prvobitnom programu o Unrinom uvozu predviđeno je da se daje sledovanje od po 600 grama dnevno za 3,000.000 ljudi u oblastima »gdje vlada glad« i po 300 grama dnevno za 1,5 — 2 miliona ljudi u krajevima »gdje vlada oskudica«, pri čemu se pretpostavljalo da su te oblasti »oskudne« za 50%. Kako je u zimi 1945. zasijana površina od 2,136.000 ha nedovoljna, a i obrada nezadovoljava zbog velike oskudice u stočnim zapregama, u radnoj snazi i zbog slabog kvaliteta sjemena, Ministarstvo je očekivalo prosječni prinos od samo 900 kg po hektaru, odnosno mnogo manje od onog iz 1939. godine. Zato je i upozoravalo na »tešku situaciju« ako bi se uvoz žita smanjio ispod 60.000 tona mjesečno ili dnevni obrok po osobi ispod 450 grama, što bi izazvalo bolest i glad stanovništva. Takvu svoju ocjenu Ministarstvo je potkrijepilo sličnim stavom koji je iznio Maiklejohn, savjetodavac za pitanja u vezi sa ishranom Evrope, koji je na početku marta 1946. lično obišao jugoslovenske postradale krajeve.³⁰

Ali, kako navodi američki historičar Unre G. Woodbrige, količina žita koju je Unra stvarno uvezla u Jugoslaviju 1946. godine smanjena je još ispod nivoa koji je već ranije na Unrin zahtjev planski smanjen. Umjesto planiranih već smanjenih količina žita od 414.000 tona za prvo šestomjesečje, odnosno od po 69.000 tona mjesečno do žetve (tj. do sredine 1946), uvezeno je samo 246.428 tona ili 40.000 tona mjesečno.³¹ Međutim, situacija s isporukama hrane nije se »normalizirala« ni 1947. godine. Naime, i dalje je stizalo hrane manje nego što su bile međunarodno utvrđene i priznate potrebe jugoslovenskog stanovništva. Zato su jugoslovenske vlasti morale, npr., i u februaru 1947. godine pristupiti srazmjernom smanjivanju sledovanja hljeba za sve kategorije stanovništva. Suša 1946 (i u Jugoslaviji i u svijetu) uzrokovala je velike nestašice žita i na svjetskom tržištu.³² Prema Pregledu koji je na kraju aktivnosti Unre u Jugoslaviji, odnosno prije sopstvenog ukidanja, načinio Zav nab za vrijeme od 5. februara 1945. do 30. novembra 1948, od Unre je primljeno 2,631.988 tona raznih roba. Od te cifre više od polovine — 1,372.602 tone, otpadalo je na životne namirnice, dakle gotovo potpuno na hranu.³³ Prema Unrinom statistici iz marta 1948. godine, kad dakle možda jedino u Unrinom završnom izvještaju nije obuhvaćana sva isporučena roba jer je ona stizala još i do kraja 1948, isporuke hrane Jugoslaviji (od 1. avgusta 1944. do sredine 1947. godine!) bile su 1,200.306 tona.³⁴ U prilog

³⁰ AJ, f. Zav nab, k. 61, Izvještaj Ministarstva trgovine i snabdijevanja pov. br. 287 od 25. marta 1946. Te podatke Ministarstva za trgovinu i snabdijevanje Zav nab je 27. marta uobličio u odgovor Unri.

³¹ B. Petranović, n. dj., 201.

³² Isto 202.

³³ AJ, f. Zav nab, k. 277, Pregled primljene (ulaz) i potrošačima isporučene (izlaz) Unrine i ML robe ukupno po rehabilitacijama za vrijeme od 5. II 1945. do 31. II 1948, konačan obračun, pregledi br. 1 i 3 od 24. 12. 1948.

³⁴ AJ, f. Zav nab k. 48, The Financial Report of The UNRRA for the Entire Period of Operation 9. November 1943, to 31. March 1949. Washington, March 1949, 83.

sigurno većim ukupnim količinama od Unre primljene robe ide i ocjena samog direktora Zavnaba koji u tom završnom pregledu poslovanja Zavnaba i ističe da korištena dokumentacija nije dozvoljavala tačno navođenje podataka.³⁵ Vrijednost ukupne Unrine hrane prema podacima same Unre obračunana je na 135,029.700 dolara.³⁶

III

Budući da se radilo, uglavnom, o hitnosti trebovanja, važno pitanje u pogledu Unrinih isporuka hrane odnosilo se na tempo slanja i tempo mogućeg prihvatanja robe. Na jednoj strani, to je zavisilo od uspješnosti savezničkih nabavki zatražene robe (kupovina na svjetskom tržištu, uglavnom u preokookeanskim zemljama) i brzini njenog liferovanja u jadranske luke (Split, Šibenik, Dubrovnik, Zadar, Rijeka, Trst, Ploče) gdje su prihvaćene najveće količine (samo vrlo male isporuke išle su preko pristaništa u Solunu, Varni i Konstanci te zračnim putem). Na drugoj strani, to je zavisilo od spremnosti organa narodnih vlasti, prije svega Zavnaba, njegovih ureda po federalnim jedinicama, specijalno za prihvatanje Unrine robe obrazovanih ispostava, zatim od Ministarstva poljoprivrede i šumarstva, Ministarstva trgovine i snabdijevanja, Savezne planske komisije, Privrednog saveta.³⁷ Od neefikasnog djelovanja područnih narodnih odbora i još nekih ustanova, zatim od stanja voznog parka (kamioni, lokomotive, vagoni koje je također slala Unra) i osposobljenosti cestovnih, željezničkih i riječnih komunikacija, zatim od stanja odnosa između Zavnaba i Jugoslovenske misije Unre, odnosa koji su se uspostavljali između raznih organa narodne vlasti i kontrolnih komisija i pojedinačnih predstavnika Unre u Jugoslaviji, te općenito od trenutnih međudržavnih odnosa Jugoslavije sa Velikom Britanijom i posebno sa SAD, odakle je i pristizalo najviše Unrine robe. Tako su, na primjer, zbog pogoršanja odnosa između Jugoslavije i SAD (obaranje dva američka aviona u avgustu 1946. u Sloveniji i drugo) trpjele Unrine tekuće isporuke. Već je utvrđeno da je podozrivost zapadnih saveznika i dovela

³⁵ AJ f. Zav nab, k. 277, Pomenuti Izvještaj Zavnaba od 24. decembra 1948.

³⁶ AJ, f. Zav nab, k. 48, The Financial Report . . ., 83. Prema završnom finansijskom pregledu ukupnog poslovanja Jugoslavije sa Unrom iz 1948 (Zavnaba, koji je kao organ Ministarstva vanjske trgovine 1945. i formiran da bi Unrinu robu naručivao, prihvatao, distribuirao, obračunavao i naplaćivao) ispada, međutim, da je vrijednost isporučenih roba Jugoslaviji bila 400,852.300 američkih dolara. I ako je vrijednost robe isporučene u tzv. AML periodu procijenjena na oko 10 miliona dolara (u tom je periodu Jugoslavija po sporazumu morala robu vladama SAD, Velike Britanije i Kanade kao dobavljačima platiti), znači da je ukupna saveznička pomoć Jugoslaviji 1945—1948. bila nešto više od 410.000.000 dolara. AJ, f. Zav nab k. 277, Završni izvještaj Zavnaba od 24. 12. 1948. Potraživanja vlada SAD, Velike Britanije i Kanade bila su 10,283.490 dolara dok je stvarnu vrijednost Zav nab obračunao u visini od 9,716.419 dolara. Funkciju koju je obavljao Zav nab u Unrinom prirodu, u ML periodu obavljala je Jugoslovenska državna komisija (JDK).

³⁷ U SAD se nalazilo (za sve oblasti) 1946. svega pet takvih stručnjaka, B. Petranović, n. dj., 201.

do toga da se redovni program Unrine pomoći Jugoslaviji poslije 1946. obustavi, uprkos izraženoj želji i stvarnim potrebama da se ona nastavi.³⁸ S obzirom na to da je glavina roba stizala u jadranske luke, trebalo je, prije svega, njih osposobiti za brz i kvalitetni prihvati. Po sjećanju šefa ureda Zavnaba za Bosnu i Hercegovinu tu se, npr., znatno poboljšalo snabdijevanje Unrinom hranom kad je popravljena i osposobljena luka Ploče.³⁹ Važna je bila i brzina istovara. Jer, prema istom sjećanju, postojala su pravila po kojima bi, ukoliko se sva roba ne bi istovarila za tri dana, brod digao sidro i ostatak robe odveo ka italijanskoj obali (Italija je bila također korisnik Unrinog programa pomoći). U 1945. preko Zavnaba su podnesena trebovanja hrane (i drugih roba) za kraća razdoblja, najprije jednom mjesečno (za juni, za juli, za avgust), zatim jedan zajednički za juli i avgust te tromjesečni za oktobar-decembar. Kratkoročni programi, koji su obuhvatali najnužnija trebovanja, onemogućavali su ekonomisanje u smislu maksimalno korisnih porudžbina. Potkraj 1945. godine, kad je donesen definitivni budžet za Jugoslaviju, sačinjen je dugoročni program trebovanja i predan Jugoslovenskoj misiji Unre. Njime su stornirane ranije porudžbine.⁴⁰ Mada je prvobitno planirano da djelatnost Unre u Jugoslaviji završi s uključno četvrtim tromjesečjem, tj. do kraja 1946. godine, ona je, pošto nije ostvarila do tada predviđeni obim isporuka, nastavila svoju aktivnost još do 1948, premda je prema konačnom izvještaju Zavnaba s kraja 1948. intenzitet isporuka kulminirao u aprilu 1946. Prema instrukcijama Unre, sva trebovana roba pa i hrana podijeljena je po kriteriju hitnosti i važnosti u tri grupe: I — neophodno potrebna, II — vrlo važna, III — poželjna. Mada je hrana, uglavnom, ulazila u prve dvije grupe, među pojedinim rukovodjećim jugoslovenskim organima nije uvijek postojala saglasnost pa je tako, npr., Savezna planska komisija imala zamjerke na plan Zavnaba i u pogledu prioriteta nekih prehrambenih artikala («kakao, kafa i čaj nisu neophodno potrebni te bi trebali ući u treću grupu».)⁴¹

Raspodjela Unrine hrane bila je veoma osjetljiv posao. O tom pitanju dolazilo je i inače do najvećih nesporazuma između Jugoslavije i Unre, prije svega, s gledišta upotrebne namjene Unrine robe, odnosno njenog stvarnog korisnika. Naime, prema osnovnom principu Unrine djelatnosti, sadržanom još u rezolucijama s osnivačkog kongresa Unre s kraja 1943, a obuhvaćenom i u tekstu Sporazuma između Unre i Vlade DFJ iz marta 1945, Unrina roba morala se dijeliti »bez razlike na rasnu, vjersku i političku pripadnost.«⁴² S apstrahiranjem političke pripadnosti išlo je, međutim, malo teže. Uprkos izričitoj zabrani, komponenta »političke pripadnosti« davala je u stvarnosti osnova i povoda za razna povremena uskraćivanja robe, odnosno usporavanja robnih isporuka, pošto su za-

³⁸ A.J, f. Zavnab, k. 277, Izvještaj od 24. 12. 1948. i B. Petranović, n. dj., 205 i 221.

³⁹ Sjećanje S. Tadića u arhivi autora.

⁴⁰ Izvještaj Zavnaba od 24. 12. 1948.

⁴¹ A.J, 41-63-108, br. 2258 od 4. decembra 1946, Komentar (SPK) uz plan snabdijevanja preko Unre za 1946.

⁴² A.J, 41-62-107, Rezolucije prvog zasjedanja Savjeta o planu rada administracije Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu, Rezolucija br. 2.

padni saveznici, kao glavni isporučioци, u Jugoslaviji ipak gledali sovjetskog eksponenta, što je u krajnjoj liniji, u približavajućoj se atmosferi hladnog rata i dovelo do konačne obustave isporuka »prije vremena«. Tako odnos Unre prema Jugoslaviji sigurno može poslužiti kao primjer kako se politika ne može apstrahirati ni u aktivnostima s humanitarnim svrhama kakve je, prije svega, trebalo da slijedi i ta organizacija Ujedinjenih nacija. No, da je u pogledu raspodjele Unrine hrane (i drugih roba) bilo izvjesnih kršenja pomenutog osnovnog principa i od jugoslovenskih vlasti, također, ima dokaza, a koji se, uglavnom, odnose na strogo nedopustivo ustupanje hrane vojsci. Tehnička strana raspodjele (kao i prihvaćanja) Unrine hrane (i druge robe) bila je usklađena sa opštim centraliziranim modelom distribucije i snabdijevanja. Za ukupnu saradnju sa Unrom vlada DFJ formirala je pri Ministarstvu spoljne trgovine posebnu ustanovu — Zavod za vanredne nabavke koji je neposredno kontaktirao sa Misijom Unre za Jugoslaviju u Beogradu (u tzv. AML periodu istu funkciju kao Zav nab obavljala je Jugoslovenska državna komisija, JDK).⁴³

Na jugoslovenskom unutrašnjem planu, tj. u smislu distribucije Unrine hrane u zemlji, Zav nab kontaktira sa narodnim vlastima svih nivoa, od saveznog Ministarstva trgovine i snabdijevanja do sreskih narodnih odbora.

Zbog veoma ograničenih mogućnosti sopstvene proizvodnje i nedovoljnih Unrinih isporuka hrane i ostalog, Jugoslavija je neposredno nakon oslobođenja ozakonila princip racionirane potrošnje svih osnovnih životnih namirnica, prije svega žitarica, mesa, masti, šećera, mlijeka, kafe, petroleja, pamuka, koža i dr. Lista racioniranih proizvoda u 1945. uglavnom se proširivala novim i novim artiklima a rjeđe su se, pogotovo prehrambeni proizvodi, oslobađali primjene i načela racionirane potrošnje.⁴⁴ Standarde za racioniranje hrane potvrdila je i sama Unra (450 grama žita dnevno po osobi u 1946. zbog smanjene svjetske proizvodnje), pa se u tim prvim poratnim godinama u Jugoslaviji živjelo na »tačkice«, »karte«, na »potrošačke knjižice«, na osnovu kojih se dobivala i Unrina roba. U sistemu racionirane potrošnje kojim rukovodi država neophodno je trebalo stvarati robne rezerve. Centralni Zav nab i njegovi zemaljski odnosno republički uredi stoga su obrazovali posebne magacine Unrine robe, odakle je ona dijelom redovno distribuirana, a dijelom su te rezerve služile za potrebe vanrednog snabdijevanja u krajevima u kojima se za to ukaže posebna potreba. Nekadašnji šef bosansko-hercegovačkog ureda Zav naba sjeća se kako je sa spiskova trebovanja sreskih i okružnih narodnih odbora svaki mjesec (pošto su redovna snabdijevanja u principu vršena mjesečno) svakom narodnom odboru uskraćivao po oko 10% zatražene robe. Tek nakon izvjesnog vremena, dvadesetak dana npr., ispostavilo bi se tačno ko je tražio više nego što mu je trebalo. Naime, taj se narodni odbor ne bi žalio i ne bi zatražio dodatne količine hrane,

⁴³ O organizaciji i djelovanju Unre na terenu uporediti Pravilnik o regionalnim uređima Unre, AJ, f. Zav nab, k. 277.

⁴⁴ Šire o tome V. Kržišnik-Bukić, Politika cijena u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1945, *Istorijski zbornik*, 8. Institut za istoriju u Banja Luci, 1987.

pa bi tako stvorena rezerva na nivou Bosne i Hercegovine mogla da posluži svojoj stvarnoj svrsi: da dodatno sledovanje dobiju oni kojima je zaista potrebno.⁴⁵ Osnovni principi podjele Unrine robe razmatrani su u Zavnabu sa predstavnicima svih federalnih jedinica pozvanih za tu priliku već samo nekoliko dana nakon zaključivanja ugovora između Jugoslavije i Unre.⁴⁶ Nakon iznesenih zapažanja o praktičnim vrlo različitim iskustvima na terenu, kao logičnoj posljedici različitih ratnih okolnosti (npr. šarolikost sredstava plaćanja), zaključeno je da se u principu Unrina roba plaća, i to onim novcem ili bonovima koji su inače u optičaju na određenom području. Na pomenutom sastanku s početka aprila 1945. dogovoreno je da se Unrina roba daje dijelom i besplatno. Utvrđeni su ovi kriteriji za besplatnu podjelu Unrine robe: pasivnost krajeva, opustošenost, obrađenost zemljišta, broj ljudi. Mada nije specijalno pominjan pojam ishrane, ona je očito osnovni povod za raspodjelu Unrine robe, već na osnovu pomenutih kriterija.

Poslovanje s Unrom od samog početka nije zamišljeno ni ostvarivano kao trgovački odnos. Jugoslavija je Unrinu robu dobivala besplatno ali ju je građanstvu i privrednim organizacijama mogla prodavati uz uslov da se novac od Unrinih proizvoda, nakon podmirenja svih troškova Unrinih organa u Jugoslaviji, potpuno slijeva u kasu Fonda za obnovu zemlje i pomoć postradalim krajevima.⁴⁷ Ta kasa je najvećim dijelom i punjena upravo prodajom Unrinih proizvoda. Dok je problematika podjele i potrošnje Unrine robe, gledana iz ugla Jugoslavije i njenog stanovništva, odražavala žaljenje što te robe, bez obzira na razloge, zemlja ne može dobivati više, na drugoj strani, određeno nepovjerenje i sumnjičavost u pogledu raspodjele posebno hrane bili su neprestano prisutni i povremeno izražavani i od Jugoslovenske misije Unre.

Najviše problema prilikom uspostavljanja odnosa između nove jugoslovenske države i Unre bilo je oko određivanja distributivnih organa. Unra (i prije AML) zahtijevala je sopstveni distributivni aparat, dok su NKOJ i zatim Vlada DFJ insistirali da funkciju raspodjele vrše organi narodne vlasti. Prema konačno postignutom sporazumu riješeno je da Jugoslavija samostalno dijeli Unrinu robu, ali uz omogućenu kontrolu određenog broja činovnika Unre koji su imali budno motriti dijeli li se Unrina roba u skladu sa sporazumom.

Kako je u Jugoslaviji 1945. i 1946. godine iz više raznih razloga (potreba učvršćivanja novoga političkog sistema, bojazan od moguće strane intervencije, svakodnevno vršljanje ostataka vojnih formacija i političkih organizacija u ratu pobijedenih domaćih protivnika, tzv. bandi itd.) u redovnoj vojnoj službi ostao relativno velik broj vojnih lica, zapravo se glavna pažnja Unrinih organa u Jugoslaviji usmjeravala na kontrolisanje koristi li se dio robe, posebno hrane, za potrebe vojske. I mada je to bilo

⁴⁵ Sjećanje S. Tadića, u arhivi autora.

⁴⁶ AJ, f. Zavnab, k. 47, Zapisnik sa II sjednice sa predstavnicima federalnih jedinica od 3. aprila 1945. Pomenutim kriterijima u jednom drugom dokumentu dodana je i »mogućnost proizvodnje drugih kultura«, AJ, f. Zavnab, k. 47, Principi distribucije.

⁴⁷ Sl. list DFJ, br. 39 od 8. juna 1945. Zakon o osnivanju Fonda za obnovu zemlje i pomoć postradalim krajevima.

izričito zabranjeno, dio Unrine hrane u tim se godinama, objektivno, morao trošiti na vojsku. Sačuvani su brojni akti u kojima Unra prigovara jugoslovenskim vlastima za takvu nezakonitu upotrebu hrane.⁴⁸

Zavnab u svojim odgovorima, uglavnom, poriče te optužbe. Dopušta samo mogućnost da do »pozajmica« Unrine hrane od jugoslovenskih vojnih organa dolazi, prije svega, iz razloga racionalizacije distribucije, posebno zbog transportnih prilika. Da te posudbe Unrine robe vojsci nisu bile tako malobrojne, govori, međutim, činjenica da je u datoj situaciji došlo čak do regulacije pitanja korištenja Unrine hrane od jugoslovenske vojske. Tako je bilo u iznimnim slučajevima dozvoljena zamjena po principu »tona za tonu«. Vojska bi pozajmila tonu pšenice s obavezom da u dogovorenom roku vrati tonu žita (najčešće kukuruza).⁴⁹ Osim tih regularnih Unrinih ustupaka u pogledu odnosa prema vojsci, koji su se malo i kosili sa osnovnim opštim principima Unrine djelatnosti, stoji i činjenica da je vojska povremeno, i ne tako rijetko, Unrinu hranu koristila i mimo svih zvaničnih dogovora. Šef bosansko-hercegovačkog Zavnoba S. Tadić, na primjer, sjeća se čestih situacija kad je Unrina hrana vojsci u Bosni i Hercegovini dijeljena i »iza leđa« tamošnjega Unrinog organa. Od vlade u Sarajevu on bi povremeno dobivao naredjenja za određene količine hrane potrebne vojsci. Izvjesna drugarica, službenica bosansko-hercegovačkog Zavnoba, inače zadužena za neposredno svakodnevno kontaktiranje sa predstavnicima Unre u Bosni i Hercegovini (Unru u BiH predstavljalo je troje ljudi: »engleski major — šef misije, jedan američki Crnac i jedna Engleskinja«), odvodila bi misiju Unre na razne izlete, na kupanje i slično, pa bi se tada, u međuvremenu, dakle u odsustvu moguće kontrole, poručene količine hrane za vojsku izvezle iz magacina.⁵⁰

Kada je već situacija u Bosni i Hercegovini u pitanju, može se pomenuti i pritužba kojom se šef Unrine misije u Jugoslaviji Mihail Sergejčik obratio Zavnabu u povodu navodnog prekoračenja potrošnje Unrine hrane u BiH a s obzirom na dogovorene racionirane količine. Zavnab je po toj pritužbi odmah postupio i Ministarstvo trgovine i snadbijevanja nakon istrage izdalo je ovo saopštenje: »Onom delu stanovništva — uglavnom poljoprivrednom — koje se snadbeva iz državnih fondova a kome se iz objektivnih razloga ne izdaje hleb ili brašno nego žitarice, obrok žitarica obračunava se prema normi hleba zbog toga što rasip prilikom meljavine, ujam koji se daje za istu, kvalitet žitarice i sl., uslovljava takovo obračunavanje. Naime, od 100 kg žitarice dobije se sa neznatnim odstupanjem ona količina brašna koja je predviđena Uputstvom o maksimalnim količinama br. 13526 od 24. 9. 1945. god. Ta odstupanja ne predstavljaju osjetnu razliku u odnosu na snabdevanje stanovništva kojem se sledovanja daju u hlebu ili brašnu, ona se mogu tolerisati i zbog ekonomskog stanja u kome se nalazi takvo stanovništvo kome je hleb glavni predmet ishrane.« U daljem objašnjenju Ministarstvo ističe da se, također po normativima, poljoprivredni radnici tretiraju kao radnici na teškim radovi-

⁴⁸ AJ, f. Zavnab, k. 41, br. 1315 od 15. aprila 1947.

⁴⁹ Upor., npr., AJ, f. Zavnab k. 61, dopis Zavnaba Misiji Unre, br. 156 od 14. januara 1946. isto br. 328 od 26. januara 1946

⁵⁰ Sjećanje S. Tadića, isto.

ma.⁵¹ Zavnab koji je taj izvještaj doslovno proslijedio Jugoslavenskoj misiji Unre očito je smatrao da će takav odgovor Sergejčika zadovoljiti. U svakom slučaju zloupotreba pri snabdijevanju stanovništva hranom, pogotovo u nastradaloj Bosni i Hercegovini, zaista nije moglo biti.

Razna stvarna i navodna a nedokazana odstupanja od tzv. »pravedne« podjele Unrine hrane (i drugog), mada obilato podgrijavana i potencirana iz izvjesnih »neprijateljskih« domaćih i inostranih krugova, ipak nisu previše remetila u suštini dobre odnose između Unre i organa jugoslovenskih vlasti.⁵² Da su se razne priče i tvrdnje o zloupotrebama u korišćenju Unrine hrane (i nekih drugih potrošnih roba) u Jugoslaviji, posebno rasprostranjene u američkoj štampi, razlikovale od stvarnog stanja najbolje potvrđuje jedan od pet opštih zaključaka u izvještaju koji je sačinila specijalna kontrolna komisija Unre nakon svoga tromjesečnog inspekcijskog puta po Jugoslaviji 1947. godine. Komisija je konstatovala da takve tvrdnje »gotovo bez izuzetka« odudaraju od istine.⁵³ I druga četiri zaključka na liniji su pozitivnih ocjena o jugoslovenskom sistemu distribucije i sledovanja. Zaključeno je da su obje funkcije dobro organizovane i efikasno uređene, da sprovođenje Unrinih principa jugoslovenska vlada strogo nadgleda, da Komisija nije (u vezi s raspodjelom Unrine robe) ustanovila nikakvih razlika, posebno u pogledu rase, vjere i političke opredijeljenosti, da jugoslovensko socijalno staranje obezbjeđuje pravičnu podjelu osnovnih konzumnih dobara bez obzira na kupovnu moć, da je odnos između nadnica i troškova života takav da radnici, uglavnom, mogu nabaviti svoja sledovanja i ostale potreštine.⁵⁴

Budući da je bila u drugom svjetskom ratu veoma postradala zemlja, Jugoslavija od kraja 1944. godine pa do 1948. uistinu dobija gotovo besplatnu savezničku materijalnu pomoć koja se za »zelenim stolom« planira zapravo još od 1941. Realizacija te pomoći vezana je, prije svega, za uspješno funkcioniranje Unre — posebne organizacije Ujedinjenih naroda, stvorene radi pružanja poslijeratne pomoći mnogim evropskim i istočnoazijskim zemljama. Djelovanje Unre, osnovane 1943. u Washingtonu, gdje je i do kraja njene aktivnosti 1948. godine bilo Unrino glavno sjedište, praktično su u kudikamo najvećem iznosu finansirale Sjedinjene Američke Države. Zavisno od istoriografskog izvora, ukupna Unrina pomoć Jugoslaviji od 1944. do 1947 (američki izvor) odnosno od 1945. do 1948 (jugoslovenski izvor) kretala se (uključujući i tzv. ML period) između 410 i 415 miliona dolara, pri čemu je u svim globalnim materijal-

⁵¹ A.J, f. Zavnab k. 61, bb, dopis Sergejčika direktoru Zavnaba od 3. aprila i odgovor Zavnaba, isto, od 4. i 6. aprila 1946.

⁵² Upor. jedan Unrin izvještaj o povoljnom položaju osoblja Unrine misije u Jugoslaviji o svrsishodnoj podjeli Unrine robe i o dobroj saradnji sa jugoslovenskim vlastima, A.J, Zavnab, k. 277, Izvještaj od 7. januara 1946.

⁵³ A.J, f. Zavnab, k. 47, Izvještaj specijalne kontrolne komisije Unre sa inspekcijskog puta po Jugoslaviji u vremenu od 14. septembra do 17. decembra 1946. Taj opšti zaključak broj 5 glasi: »Almost without exception, the allegations of misuse of UNRRA supplies which have been given wide circulation, principally in the American press, are completely at variance with the true facts.«

⁵⁴ Isto.

nim i finansijskim dokumentima (i jugoslovenske i američke provenijencije) glavna stavka isporuka bila hrana. Na hranu je otpadalo više od polovine svih roba koje je Unra slala Jugoslaviji. Neophodno je, na kraju, opet istaknuti da je Unrina hrana u konkretnim okolnostima završetka rata, odnosno u godinama neposredno nakon njega odigrala nezamjenjivu ulogu u prehrani jugoslovenskog stanovništva. Tu osnovnu činjenicu ne mogu umanjiti ni razočarenja Jugoslavije zbog traženih a ne i ostvarenih većih isporuka od Unre, ni razni manji i veći propusti u toku saradnje između ZAVNAB-a i Jugoslovenske misije Une, ni objektivno prerano obustavljanje Unrine pomoći Jugoslaviji iz razloga stvaranja atmosfere blokovskog »hladnog« rata već 1946. godine.